

ԱՊԱՐԱՆԻ ԲԱՆԱՅԻՒՍՈՒԹԻՒՆԻՑ

Ե. ԼԱԼԱՅԵԱՆԻ

ԱԻԶԻ ՄԱՆՈՒԿ*

Մէ թագաւոր կըլնի, էտոր ունի մէկ տղայ, հինգ տարեկան տղայ, էտ քաղաքի մէջ էլ մէկ հատ պառաւ կըլնի. էտ պառաւը կերթայ թագաւորէն փող գուզէ: Թագաւոր էտոր փող չի տայ, էտ էլ գըյնի թագաւորի խեռ ներհակ, կասայ էնպէս մէ բան բերեմ գլխուն, օր շիվարի թագաւորը: Կերթայ մէ օր թագաւորի տղան կը գողնայ, կը տանի կը բցայ մէշէն, օր ջանաւարնե-րը ուտեն: Մէ գէլ կուգայ կը վերցու կը տանայ էտ տղէն օր ուտայ: Մէ աւչի Մանուկ կըլնի, էտի կը տենայ օր գէլ պիտի էտ տղին ուտայ, թւանքն կը քաշայ կը դանայ գիլուն կսպանայ, տղէն կը վերցու կը բերէ իրա տուն: Էստուն թագաւոր կտենայ օր իրեն տղէն չկայ, գըյնի շուռ գալուն. կիզան էտ աւչի Մա-նուկի գեղը, հարցմունք կանայ թէ էսպէս տղայ է ինծի կորէ, որն որ ինձ տուեց, պարգև կիտամ էնտուր: Աւչի Մանուկ լսեց թէ էսի թագաւորի տղայ ա, ասաւ տանիմ տամ իրան: Տարաւ տուեց իրան, թագաւոր շատ ուրխացաւ, էսաց. «Գնա, առաւօտ արի, քո պարգև տամ: Թագաւորը գիշերւայ մէջ առաւ ուր տղան, ետ դարձաւ էկաւ իրան տուն: Առաւօտուն աւչի Մանուկ էկաւ տեսաւ օր թագաւորը քոչեր ա, մէկ հատ քոլոզ կար, մէկ հատ կոռտուկ քիսիկ, մէկ բուլուլ (սրինգ): Աւչի Մանուկ վերցուց, էսաց. «Էս քոլոզը կը տանեմ, կը դնամ գլխուս, թէ ունջպար եղայ, էս քիսիկ լէ կը տանեմ, կը կարեմ ետխիցս, էս բուլուլ լէ կը տանեմ կը փչեմ՝ թէ չոպան եղայ: Ետոյ շուշի կտորտանք

*) Պատմեց Ապարանի Ղարաքիլիսա գիւղում նոյն գիւղացի Սարօ Արեշատեան յիշնամեայ, անգրագէտ ծերունին 1909 թ. նոյեմբերի 11-ին: Սրա հայրը գաղթել է այստեղ Ալաշկերտի Բորու մուսուշ գիւղից: Սարօն այժմ պարապում է երկրագործու-թեամբ և ձմեռները օգաններում հեքիաթ է ասում:

կար, վերցուց թանց իրա քիսիկ, էսաց. «էս ա տանեմ էնեմ աղաթառ: Վերցուց էտ իրեքը էկաւ իրա տուն: Մէրն հարցուց. թէ թագաւորն ի՞նչ պարգև տուեց քեզի:

էսաց. «էս քիսիկն կար էնտեղ, էս քոլոզն, մէ հատ էլ բըլուռ»:

Մէրն էսաց. «էան տեհամ ի՞նչպէս քիսիկ ա»:

Աւչի Մանուկ հանեց ծոցից քիսիկ տուեց մօրն, հըպը, առ, ըսեց, շուշի կտորտանք կայ մէջը, մեզի կենեք քաղաթաս:

Մէրն առաւ, բերան բացեց քիսիկի, տեսաւ օր ըմէն անգին բար էր, մէրն էսաց. «Տես, օրթի, թագաւորը սուտ ասած չէ, հըմէն անգին քար ա»:

Աւչի Մանուկ շատ ուրխացաւ, մէր շատ ուրխացաւ, ըսաց. «Բէ տենանք քոլզի հունարն ի՞նչ ա»:

Աւչի Մանուկը առաւ դրեց իրա գլովն, մօրն աչքին չերեւաց էլ:

Մէրն էսաց. «Աւչի Մանուկ, դմրն ես, իմ աչքին չես երկայ»:

Աւչի Մանուկն էսաց. «Ըստեղ եմ, առաջդ կայնուկ, չեմ տենայ: Էսի քանց քիսիկն լաւ ա, դիւշինի հախէն կը դամ»:

Մէրն ըսաց. «Բըլուլը բե տենանք էնտոր հունարն ի՞նչ ա»:

Աւչի Մանուկ բըլուլը բերեց, դրեց բերնին փչեց, քառսուն արաբ, թոփուկներ ձեռն ձէն տուին, ասին. «Աւչի Մանուկ, աշխարհք քանդեմք, թէ շիկենք»: Աւչի Մանուկ ըսաց. «Ո՛չ քանդէք, ո՛չ շիկէք, էնպէս հանդարտ մացէք»: Քառսուն արաբը աներևոյթ էղան:

Աւչի Մանուկ ըսաց. «Էսի ամենուց լաւ ա»:

Ետոյ մէրն առաց. «Մանուկ ջան, էս անգին քարուց մէկը տանենք խուրդենք»: Պառաւ վերուց քարը տարաւ քաղաք խուրդելու: Տարաւ զառաֆի մօտը: Զառաւն իշկեց, տեսաւ, ըսաց. «Պառաւ, ես ըստուր գին չեմ կանայ տայ, գնա մէ ծանդը սառաֆ կայ, էնտոր մօտը»:

Պառաւ վերցուց քարը գնաց ծանդը սառաֆի մօտ: Գնաց, ըսաց. «Առ խաւ քար խուրդա»:

Սառաֆն առաւ քարն իշկեց, ըսաց. «Էտոր գին չըմ կրնատայ»:

Պառաւն ըսաց. «Ի՞նչ կրնաս տուր»:

Սարաֆը բերեց ինչ օր կար չկար տուեց, մէ բան էլ մընաց պակաս:

Պառաւ վերցուց փող առաւ էկաւ տուն, իրենց հըմար շինութեն շինեցին, տան մէջ, ինչ կայ չկայ դրստեցին: Աւչի Մա-

նուկ եռսուկն ձի առաւ, էղաւ բազրկան, ճոթ բարձաւ, տարաւ ուրիշ քաղցնէր ծախելու: Գնաց մէ թագաւորի քաղաք դուս էկաւ, մէ շինութեն առաւ, ուր աղբանք լցեց մէջն: Բերեց մէկ խոնչա պատրաստեց թագաւորի համար, օր տանէր տխութեն. իրեք հատ անգին քար զրեց մէջը, տարաւ թագաւորին, էրկու խոնչա էլ ուրիշ: Բազրկան է բերէ: Թագաւորը վազիրին ըսաց. «Եւ էս խոնչէքը բաց տես»:

Վազիրը յեւաւ խոնչէքը բացեց, տեսաւ, էրկու բազրկանին, ճամփու դրեց, գնաց, Աւշի Մանուկի խոնչան պախեց, բերեց տուաւ թագաւորին, ըսաց. «Բաց տես էս խոնչան»:

Թագաւորը բացեց տեսաւ օր իրեք հատ անգին քար կայ մէջը, ըսաց. «Վազիր, էս խոնչի դէմը թնչ տանք էս բազրկանին, օր էրթայ ուր ծախսն էնայ»:

Վազիրն ըսաց. «Քո թագաւորութեն էսի չի հանէ, իսանին (մարդուն) գին չունի, արի քո ախիկ տու ըզրան»:

Թագաւոր լսեց վազիրի խօսքն, ըսաց. «Ախչիկս տուի քեզի, գնա քու առուծախսն էրա»:

Տղան յեւաւ էկաւ իրա առուծախսն էնելու: Ախչիկը լսեց, օր թագաւորը իրան տուեր ա մէ բազրկանի, դարձաւ մօրն ըսաւ. «Էն տղէն բերէք ես տեսնիմ»:

Մէր գնաց թագաւորին ըսաց, թէ ախչիկը տղին կուգայ տեսնի: Թագաւորը մարդ զրկեց տղին, թէ իզայ ուր նշանած տեսնի: Ետու տղէն շատ ուրխացաւ, բերեց մէ խոնչա պատրաստեց, իրեք հատ անգին քար զրեց մէջ, իրկուն գնաց թագաւորի ախչկայ մօտ: Թագաւորի ախչիկ տեսաւ օր նշանածն էկաւ, իշկեց, դուր չեկաւ, ըսաց. «Արի նստի ըստեղ»: Տղէն խոնչէն զրեց թագաւորի ախչկայ յառէջ՝ նստաւ: Թագաւորի ախչիկ խոնչէն բացեց, տեսաւ իրեք հատ անգին քար կար մէջը, դարձաւ տղին հարցուց, թէ տղայ, էս քարեր յիստ ա: Տղէն քիսէն հանեց ծոցից, ըսաց. «Ինչ դտար խամ քար կայ, բեր շինեմ անգին քար»: Թագաւորի ախչիկն ըսեց ուր ջառիկներուն (աղախին). «Էնտե շուշի կտորտանք կայ, բերէք տեսանք իմալ կենէք անգին քար»:

Ջառէք շուշի կտորտանք բերին տուին տղին, լցեց իրա քիսիկն, էղաւ ըմէն անգին քար: Թագաւորի ախչիկն ուրին դրեց քաղցրութն, ձեռք քցեց տղի վզով, ըսաց. «Ախչիկներ, հաց բերէք, ուտենք, իմ նշանած էկեր ա»: Բերին հաց զրին թագաւորի ախչիկն ըսաց. «Ախչիկներ, ամէնքը մէ մէ թաս տայ իմ նշանածին խմայ»:

Էտ ջառէք մէ մէ թաս տուին էտ տղին, խմեց: Խմեց, տղէն

քեֆոֆցաւ, յետոյ Թագաւորի ախշիկն ըսեց. «Էն քիսիկն տմա ինձի»:

Տղէն քէֆն հասաւ, քիսիկը հանեց տուեց Թագաւորի ախշիկան, Թագաւորի ախշիկը քիսիկը պահեց, ձէն տուեց իրա ջառէքներուն, ըսեց. «Տփէք էս տղին Թալէք դուս»։ Զառէք տղին տփեցին, հանեցին դուս, տարան քաղքի զրաղ Թալեցին էկան։ Տղէն էտեղ մնաց չուռ լուս բացուաւ. լուս բացուաւ, տղի ուշքն էկաւ վրէն, տեսաւ օր ուր գլոխ ջարդած էր, ուր շորեր ըմէն ճղրտուկ էր, ըսաց. «Էլ էրթամ դուքան Թնչ էնեմ, ըսեց, էրթամ իմ տուն»։ Էլաւ էկաւ իր տուն, էկաւ, մէր տեսաւ, ըսեց. «Աւշի Մանուկ, էտ Թնչ ա քո հալ»։

Տղէն ըսաց. «Գացի էղայ Թագաւորի փեսայ, Թագաւորի ախշիկ էս օյին հանեց գլոխս, իմ քիսիկ ծոցիցս առաւ, հիմիկ էկեր եմ, օր քոլոզը տանեմ, բալքի իմ քիսիկ բերեմ»։

— Մէրն հարա չես կարայ բերե, ասաց, քո մօտէն քոլոզն էլ կառնի։

«Չէ, ըսեց, էս խեղ չեմ խարուի»։

Էլ մէրն ձէն չերեց, առաւ քոլոզը, գնաց տղէն։ Գնաց էն Թագաւորի քաղաքը, գնաց ուր դուքան բացեց նստաւ, կէս աւուր ժամ քոլոզը դրեց գլոխը գնաց նշանածի մօտը։ Քոլոզը գլոխն էր, նշանածը չտեսաւ. ուրին (իւրեան) նշանածը Թէ հաց բերէք ու տեմ, ըսեց։ Զառէք հաց բերին դրին։ Թագաւորի ախշիկ նստաւ ուտելու։ Ախշիկը չուր մէ գդալ կերաւ, աւշի Մանուկ նստաւ կողքը հըմմէն կերաւ։ Թագաւորի ախշիկը տեսաւ օր տալերքը դարդեկաւ, ինքը հըլը մէ բրդուճ է կերէ, ձէն տուեց, Թէ Թմալ հաց կը բերէք, կերակուր շատ բերէք։ Զառէք նորէն կերակուր բերին։ Թագաւորի ախշիկ տեսաւ օր մէ բրդուճ կերաւ, էլման տալերք դարդեկաւ, ախշիկն յիմցաւ օր էսի իրա նշանածի բանն է, ձէն տուեց, ըսեց. «Աւշի Մանուկ, ես քեզի փորձեցի, աչքիս էրեւ, տեսնեմ ինչ կըսես»։ Աւշի Մանուկ ուր քոլոզ ուր գլխէն իջուց, էրեւաց Թագաւորի ախշիկայ աչքին։ Թագաւորի ախշիկ ուրին դրեց դոստութեն, ձեռք ցկեց տղի վզով, ըսաց. «Ես քեզի փորձեցի, տեսնիմ հունար ունիս»։

Տղէն ըսաց, Թէ հունար ունիմ, բա չունիմ, իմ քիսիկ իմ մօտից ինչի՞ առար։

Թագաւորի ախշիկ ըսաց. «Ես չեմ առէ, էս ա քու քիսիկ, քո բան պէտք ա ես պախեմ։ Դու էն ըսա, էն Թնչպէս դու ա ներկայիք դարձար, իմ աչքին չըր էրեւի»։

Աւշի Մանուկ ըսաց. «Էս քոլոզի հունարն էր, օր էս քոլոզ դնեմ գլոխս, էլ մարդու աչքին չեմ երևայ»։

Ախչիկն ըսեց. «Տու հըլը տենամ»:

Աւչի Մանուկը խաթրէն չեկաւ, տուեց քոլոզը: Ախչիկը առաւ, ձէն տուեց ջառէքներուն, ասեց, «Ես ձեզի կըսեմ տարէք էս տղին ըսպանէք, մի թողէք սաղ ֆալայ: Զառէքը վերցին տղին ջարդելով տարան: Տարան քաղքէն զրաղ մէ խանգակի մէջ թաւեցին էկան: Սապախտան արևն էղաւ կէս օր, տղան նոր օյախցաւ (ուշքի եկաւ): Օյաղցաւ, ինքն իրեն միտք էրաւ ըսաց. «Ես դուքան էրթամ ի՞նչ էնեմ, արի էրթամ տուն, բըլուլը բերեմ, կէղնի օր էնի մէկ բան էնայ»: Տղէն էկաւ. գնաց իրա տուն: Մէր տեսաւ, օր տղի գլուխ ջարդուկ ա, տղի շորեր ճղրտուկ ա, ձէն տուեց, ըսեց. «Մանուկ, էտ քու հայ ի՞նչ ա: Տղէն ըսեց թէ թագաւորի ախչիկը էսպէս օյին հանեց իմ գլուխ, իմ քոլոզն իմ մօտիցս առաւ: Ըսեց. «Մէր, ըսեց, էկեր եմ, օր բըլուլ տանեմ, բալբի իմ քիսիկն ու քոլոզ բերեմ»:

—Մէր բա, ըսեց՝ որդի ջան, բըլուլն էլ մօտէդ կառնի, մի տանէր:

«Ձէ, ըսեց, ըստուր չեմ խափուի»: առաւ բըլուլ գնաց: Տըղէն առաւ բըլուլ էկաւ, քաղքի զրաղ նստաւ, բըլուլ փչեց: Փըչեց, քառասուն արաբ թոփուզներ ձեռ կայնան: Կայնան ըսին. «Քանգե՞նք աշխարհք, թէ շիկենք»:

Աւչի Մանուկ ըսաց. «Քաղքի մէ զրաղ քանդելով արէք»: Արաբներ տներ քանդելով գնացին. թագաւորի ախչիկ տեսաւ, օր քաղք քանդեցին, ըսեց ջառերուն. «Դացէք էն տղին բերէք, էսի ընտոր գործ կընի»: Զառէքը գնացին գտան, ըսին. «Թագաւորի ախչիկ քեզի կը զանչայ»: Աւչի Մանուկ բըլուլը խանեց բերնից, արաբները հանդարտան, ինքը ընկաւ ջառէքի ետեւ, էկաւ թագաւորի ախչկայ մօտը: Թագաւորի ախչիկը էլաւ կայնաւ, գնաց մօտը, ձեռքը բռնեց, ըսեց. «Արի, էտ ի՞նչ բան ա կենես դու, թագաւորը ըսեց (որ լսէ) իմ գլուխ կը զանայ. ես քեզի կուզի փորձեմ, տենամ հունար ունի՞ս»: Աւչի Մանուկ ձէն տուեց, ըսեց. «Իմ քիսիկ, իմ քոլոզ տու, գամ ներս»: Ախչիկ վերցուց թէ արի տամ: Մանուկը գնաց, ախչիկը ձեռ ձգեց Մանուկի վզով, Մանուկի երես պագեց, ըսեց. «Էտ ի՞նչ կենես, դու գուղես ինծի տաս ըսպանի՞ր: Նտոյ ըսեց. «Էտ ինչի՞վ էր էս քաղքը դու էտպէս աւերեցիր»: Աւչի Մանուկն հանեց բըլուլը, ըսեց. «Էս բըլուլովն էր»:

—Էտոր հունարն ի՞նչ է, ըսեց ախչիկն:

—Ըսեց. Օր գնեմ բերնիս փչեմ, հունարը կը տենաս:

—Ըսեց. Հըլը դի տենամ:

Դրեց բերանը փըչեց, քառասուն արաբ թոփուզներ ձեռը

կայնած, ըսին. «Աւչի Մանուկ, աշխարհք քանդմբ, թէ շիկենք: Թագաւորի ախշիկ ձէն տուեց. «Եմաման, ես կը վախեմ, էդ թնչ բան առ»:

Աւչի Մանուկ բերնից հանեց, արաքները կորան: Թագաւորի ախշիկն ըսաց. «Հըլը տու ես էլ փչեմ, տենամ իմ փչելուն էլ կիզմն»:

Աւչի Մանուկ խաթրէն չելաւ, տուեց. Թագաւորի ախշիկը փչեց, քառտուն արաք թոփփուզները ձեռքը կայնան, ըսին. «Թագաւորի ախշիկ, աշխարք քանդենք, թէ շիկենք»: Թագաւորի ախշիկ ըսեց. «Ոչ քանդէք, ոչ շիկէք, էս տղին տարէք Սև ծովու ու Սիպտակ ծովու արան դրէք արէք»: Վերցին տղին տարան դրին երկու ծովու արան ու էկան:

Տղէն մնաց էտ ծովու արան: Սապախտան զարթաւ, տեսաւ օր չորս բոլորը ջուր ա, մնաց մոլորած, իրեք օր ոչ կերաւ, ոչ խմեց, ետոյ մէ քիչ առաջ գնաց՝ երկան խնձոր գտաւ, վերուց կերաւ, տնկաւ գլխու վրայ, իրեք օր էլ էտմալ տնկուկ մնաց: Ետոյ գնաց կլոր խնձոր գտաւ, ըսաց. «Իմ ջանիս հասէ, էտ էլ պտի ուտեմ»: Վերցուց կերաւ՝ ազատուաւ, էլաւ կայնաւ Աստ-ծուն աղաղակեց, զանչեց Աստուած օր իրան էս նեղ տեղէն ազատայ: Աստուած ձէն լսեց, հրեղէն ձին ծովուց դուս էկաւ, ըսեց. «Մանուկ, էն խնձորներէն վերցու, ըսեց, ետո արի իմ քամակը՝ ես քեզի կընցում ծովն էնթին»: Աւչի Մանուկ գնաց էրկու եայլուղ խնձոր ժողուեց, էկաւ հրեղէն ձին հեծաւ: Հրեղէն ձին ծովն ընցաւ: Ծովն ընցաւ, տղին դրեց գետին, լեզու էլաւ, ըսեց. «Էտ էրկէն խնձորներէն կը տանիս կը ծախես քու նշանածի վրայ»:

Առաւ խնձորներն էկաւ Մանուկը իրա նշանածի պալատի տակը, ձէն տուեց. «Էլաւ խնձոր: Թագաւորի ախշիկը լսեց, ջառին ըսեց. «Գնահ մէ քիչ առ բէ»: Զառէն գնաց առաւ էկաւ: Թագաւորի ախշիկը կերաւ թէ չէ՝ տնկաւ գլխու վրայ: Զառէք Թափան Թագաւորի ախշկայ բոլորը, քաշեցին ոտքերիցը օր պարզեն, չպարզըւաւ, էլի գլխու վրայ տնկուած մնաց: Զառէքը բնրէ բարձերը բերին դրին գլխի տակը: Ախշիկը ըսեց. «Զառմ, էսի էլի էն տղի բաններն ա, գացէք տղէն բերէք»: Զառէք գացին տղի մօտը, պացին ըսին. «Թագաւորի ախշիկ գլխի վրայ տնկվէ, արի աղատան»: Տղէն ըսեց. «Գացէք իմ քիսիկ, իմ քոլոզ, իմ բըլուլ բերէք, նոր դամ աղատամ»: Զառէն դարձաւ գնաց Թագաւորի ախշկան ըսեց. «Տղէն ուր քիսիկ, քոլոզ, բըլուլ կուղայ, օր գայ աղատայ»:

Ախշիկը ըսեց. «Հէնա գուաբն ա, տարէք տուէք, թող գայ ընծի աղատայ»: Զառէն վերցուց քիսիկ, քոլոզ, բըլուլ, տարաւ

տուեց տղին: Տղէն ըսեց. «Գացէք, էսօր չեմ կանայ դայ, առաւօտ
կիգամ ազատեմ, թող մնայ էնպէս տնկուկ»: Մնաց առաւօտ, նոր
տղէն գնաց, առաւ էն կլոր խնձոր մտաւ ախչկայ մօտ, ջառէքին
էրեց դուս, գիշեր մնաց մօտ, խնձոր տուեց ախչկան, կերաւ ա-
ռաւօտ շիտկաւ ըսեց. «Գնա քո առուծախս վերջացու, էնենք է-
թանք քո երկիր»: Տղան էլաւ գնաց ուր առուծախս վերջացուց,
առաւ ախչիկ գնաց ուր տուն, օխտն օր, օխտը գիշեր հարանիք
էրեցին: Էն հասաւ ուր մուրազին, դուն էլ հասնիս քու մու-
րազին,
